

ПРАВОСУБ'ЄКТНІ ПЕРЕДУМОВИ СПАДКОВИХ ПРАВОВІДНОСИН У МЕХАНІЗМІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗДІЙСНЕННЯ ТА ЗАХИСТУ СПАДКОВИХ ПРАВ

Розглядаються теоретичні питання цивільної правосуб'єктності, її співвідношення із правоздатністю, дієздатністю, суб'єктивними правами й обов'язками особи. Критично оцінюються підходи до визначення правосуб'єктності як особливих видів юридичних фактів. У механізмі правового регулювання здійснення та захисту спадкових прав правосуб'єктність визначається як передумова виникнення спадкових правовідносин.

Ключові слова: правосуб'єктність, правоздатність, дієздатність, суб'єктивне право, спадкування.

Постановка проблеми. Правові явища, форми та категорії, зокрема цивільна правосуб'єктність, можуть розглядатися під різними кутами зору. Один із можливих аспектів вивчення цивільної правосуб'єктності – вивчення питання про її місце в механізмі цивільно-правового регулювання, про властиву їй юридичну природу [1, с. 189]. Різноманіття розуміння правосуб'єктності не вичерпується вже класичним співвідношенням правосуб'єктності, правоздатності та дієздатності.

Стан дослідження. У науковій літературі правосуб'єктність розглядається як «суб'єктивне право загального типу» й одночасно як «соціально-правова можливість бути учасником цивільних правовідносин», як «особливе суб'єктивне право» й одночасно як «передумова конкретних правовідносин», як «суспільно-юридична властивість, яку норми права надають особам відповідно до потреб суспільного розвитку», як «ознака» необхідна для визнання суб'єкта учасником суспільних правовідносин; як вираження «визнання громадянина як суб'єкта правовідносин узагалі, кваліфікацію його як суб'єкта чи можливого суб'єкта конкретних суб'єктивних прав і обов'язків» [2, с. 359].

Метою статті є дослідження категорії правосуб'єктності як передумови виникнення спадкових правовідносин у механізмі їх правового регулювання.

Виклад основного матеріалу. У цивільно-правовій доктрині європейських країн також існують різні підходи до визначення поняття правосуб'єктності. В основному розглядається згадане співвідношення правосуб'єктності із правоздатністю та дієздатністю. Найбільш принципові відмітності традиційно виявляються між поглядами цивілістів Німеччини та Франції. У німецькій доктрині майже одностайно правосуб'єктність ототожнюється із правоздатністю [3, с. 84; 4, с. 6-7]. У французькій цивільно-правовій доктрині правосуб'єктність розуміється як така, що

складається із правоздатності та дієздатності одночасно. Французькі юристи розрізняють не стільки право- та дієздатність у межах одного стану, скільки окремі види самих станів. Налічуючи різну кількість станів: політичний та сімейний; приватний, фізичний; існування, ім'я, громадянство, сім'я, місце проживання, вони дотримуються одностайної думки, що *saracité* (стан), це здатність як мати права й обов'язки, так і здійснювати їх [3, с. 84].

Французьким цивільним законодавством запозичена римська правова традиція використання терміна *saracité*. *Saracité* (стан) та її види в римському праві характеризувались як різні ступені правоздатності. Право вчиняти заповіти та бути спадкоємцем за заповітом (спадкова правоздатність) – одна з основних складових римської правоздатності [4, с. 20; 5, с. 280]. Це історично підкреслює важливість спадкових прав у системі майнових прав фізичної особи, але не впливає на характеристику істотних рис здійснення та захисту спадкових прав у вітчизняному цивільному праві. Усе ж таки наявна в ЦК України недоформованість спадкування як універсального правонаступництва в розумінні його як наступництва юридичної особистості померлого, що властива тому ж французькому праву, визначає здійснення і захист спадкових прав за загальними цивільно-правовими конструкціями.

Найбільш усталеним і традиційним є розуміння цивільної правосуб'єктності як здатності особи бути суб'єктом права. Саме воно співвідноситься зі статтею 6 Всезагальної декларації прав людини, прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року, відповідно до якої, «кожна людина де б вона не знаходилась, має право на визнання її правосуб'єктності».

У зв'язку з цим потрібно визнати обґрунтованою критику розуміння правосуб'єктності як сукупності, «єдності» правоздатності та дієздатності. Так, М.В. Андріанов, виходячи з того, що суб'єкт права й учасник правовідносин не рівно-

значні поняття, зазначає, що індивідів, які б не були суб'єктами права взагалі не існує, тобто, правосуб'єктність або є, або її немає. Навіть якщо особа обмежена в правоздатності, дієздатності, суб'єкт права все одно залишається, а отже, залишається і правосуб'єктність [2, с. 366-367]. Правоздатність і дієздатність залежать від динаміки законодавства, судових рішень, тому можна вести мову про обсяг цивільної правоздатності, дієздатності, але не про обсяг правосуб'єктності.

Низкою авторів узагалі заперечується необхідність існування та використання категорії «правосуб'єктність» у цивільному праві, головне у зв'язку з тим, що цей термін не використовується цивільним законодавством [6, с.97]. А ось антропоцентрично спрямовані дослідження правосуб'єктності розглядають її як невід'ємну частину людської особистості. Наприклад, А.Є. Тарасова розглядає правосуб'єктність як правовий елемент особистості, об'єктивну реальність, природну, невідчужувану частину особистості, в закріпленні якої законодавством навіть немає потреби. Нормами об'єктивного права визначається зміст (структура) правосуб'єктності, яка закріплюється нормами ЦК як правоздатності та дієздатності [7, с.12-13]. На думку А.Є. Тарасової, з погляду правової форми правосуб'єктність являє собою правовий стан особи, в якому особа знаходиться від народження до кінця свого життя [7, с. 13-14].

Правосуб'єктність відмежовують від категорій «громадянство» і «правовий статус» [8, с. 4-5]. При співвідношенні правового статусу та правосуб'єктності деякі вчені розглядають правосуб'єктність як елемент правового статусу особи [9, с.145 -146]. Так, О.В. Міцкевич ототожнював права й обов'язки особи як зміст правосуб'єктності та правовий статус особи. Розуміючи в чині прав і обов'язків не самі права і обов'язки, а лише можливість їх мати [10, с. 30].

Правовий статус, як неодноразово підкреслювалось у літературі, – це поняття, яке характеризує статус особи в публічних відносинах. Тому не можна об'єднувати поняття правосуб'єктності, правового статусу, громадянства. Також не беззастережно потрібно сприймати думку, що всі ці характеристики суб'єктів права можна розглядати як особливий вид юридичних фактів. Наприклад, А.Є. Тарасова вважає за доцільне застосувати системний підхід і визначити правосуб'єктність як правовий стан, унісши її до класифікації юридичних фактів. При цьому авторка в цьому ж абзаці заявляє, що значення право-

суб'єктності як передумови виникнення прав і обов'язків беззаперечне [7, с. 13].

Юридичні факти та правосуб'єктність займають цілковито особливе місце в механізмі правового регулювання (МПР) цивільних відносин. Різниця, яку не можна проігнорувати, в тому, що визнання особи суб'єктом права, той юридичний стан, який існує як правосуб'єктні передумови правовідносин, ще не означає виникнення в неї конкретних суб'єктивних цивільних прав і обов'язків. Саме останні виникають на підставі юридичних фактів, які розглядаються як підстави виникнення, зміни чи припинення правовідносин.

Розглядаючи проблему правосуб'єктності та її вищенаведені наукові розуміння, М.В. Андріанов звертає увагу на розбіжність розуміння «статусу» як абстрактної правової категорії та реального учасника правовідносин. З погляду об'єктивного права правосуб'єктність буде співвідноситися із нормою права, яка визначає той чи інший правовий статус (повноваження та обов'язки), а з погляду права в суб'єктивному розумінні – з конкретною особою, яка володіє правовим статусом та бере участь у конкретному правовідношенні [2, с.363]. Іншими словами, «статус» – це модельне уявлення про суб'єкта, яке знаходить своє відображення в нормах права, і саме в такій ролі входить до МПР. Ми не заперечуємо, за елементами МПР значення явищ об'єктивної дійсності, тією мірою, яка властива будь-яким існуючим категоріям ідеального, в тому числі й нормам права.

До МПР входить правосуб'єктність як особлива характеристика цивільно-правового стану особи, а не як юридичний стан, особливий вид юридичних фактів. Якщо визнати правосуб'єктність як юридичний факт, у вигляді юридичного стану, то правосуб'єктність має отримати своє місце в МПР як підстави для виникнення правовідносин, а не їх передумов разом із нормами об'єктивного права. Наприклад, здатність бути спадкоємцем розглядається як елемент правосуб'єктності (ст. 1222 ЦК України), проте підстави закликання до спадкування визначаються сукупністю юридичних фактів (заповіт, відкриття спадщини, прийняття спадщини).

Щодо теоретичних засад правосуб'єктності в цивілістичній літературі, то було висунуено дві основні концепції правоздатності, протилежні за своїм змістом. Динамічна концепція правоздатності, запропонована і відстоювана М.М. Агарковим, і статична концепція правоздатності, належна С.М. Братусю.

Відповідно до динамічної концепції, зміст правоздатності залежить від того, якими конкретними правами володіє правоздатна особа, перебуваючи у правовідносинах з іншими суб'єктами. Зі зміною правовідносин, коли особа стає учасником інших правовідносин, змінюється зміст правоздатності [11, с. 287]. Очевидно, що М.М. Агарков розглядає правоздатність як природну властивість особи, належну їй безвідносно до волевиявлення держави. Саме правове становище особи, яке змінюється так чи інакше протягом певного часу на підставі різних юридичних фактів, серед яких найбільш значиме місце належить правочинам, визначає правоздатність особи.

Відповідно до статичної теорії, зміст правоздатності залежить від її державного визнання, а не від відносин її носія з іншими особами. У відносинах з іншими особами формуються конкретні повноваження й обов'язки, зміст яких справді не залишається незмінним для кожної конкретної правосуб'єктної особи. Але правоздатність – це не конкретні права й обов'язки, зміст яких справді не залишається незмінним. Правоздатність – це абстрактна і всезагальна передумова володіння правами й обов'язками. Ця передумова не може диференціюватися при зіставленні одного суб'єкта з іншим, ти більше не може змінюватися для одного і того ж суб'єкта в різних конкретних суспільних відносинах. Вона належить усім та кожному, залишаючись рівною та незмінною як за обсягом, так і за змістом [12, с. 5-10].

Звертаючи увагу на соціальні переваги статичної концепції правоздатності перед динамічною, О.С. Іоффе вказав на недоліки та переваги кожної з них. Нас цікавить сутність полеміки, яка стосується змісту й елементів правовідношення. Дискусійне питання може бути сформульоване так: чи вичерпується зміст правовідношення суб'єктивними правами та обов'язками або ж до елементів правовідношення входить також специфічний стан юридичної зв'язаності, який означає право, не пов'язане кореспондуючим йому обов'язком. Це специфічне юридичне явище, яке займає нібито проміжкове становище між правоздатністю та суб'єктивним правом, отримало назву секундарного права.

З погляду динамічної та статичної концепції правоздатності, те, що для М.М. Агаркова є секундарним правом, для С.М. Братуся – або елемент правоздатності, або ж звичайне суб'єктивне право. А оскільки правоздатність – це сумарно виражена здатність до правоволодіння, то будь-які її прояви не можуть бути не чим іншим, як суб'єктивними правами. Саме цей висновок

О.С. Іоффе вважає помилковим, допускаючи існування юридично значимих дій, які проявляють правоздатність, але не втілюються в існуючих суб'єктивних правах. Суб'єктивне право опирається на правоздатність як на свою необхідну загальну передумову, але безпосередньо виникає не із правоздатності, а із передбачених законом юридичних фактів. У більшості випадків правовідносини виникають не з одиничного юридичного факту, а з певної їх сукупності. Унаслідок цього саме утворення суб'єктивного права виливається в більш чи менш тривалий процес, роз'єднаний у часі на певні стадії, кожна з яких викликає свої особливі, хоча й далеко не завжди завершені юридичні наслідки. Тобто, «... на одному полюсі знаходиться правоздатність як абстрактна здатність правоволодіння, а на іншому суб'єктивне право як один із конкретних проявів правоздатності» [3, с. 289].

Звертаючи увагу на спільні риси «мати право» правоздатності та суб'єктивного права, О.С. Іоффе все ж таки констатує, що відповіді на питання про їх відмітність ні динамічна, ні статична теорії правоздатності не дають. Сам же цивіліст визначив такі критерії розмежування правоздатності та суб'єктивного права: а) правоздатність – передумова правовідношення, а суб'єктивне право – один із необхідних його елементів; б) правоздатність втілює відношення його носія з державою, а суб'єктивне право – з зобов'язаною особою; в) правоздатність визначає міру дозволеної поведінки її володільця, а суб'єктивне право – також міру поведінки зобов'язаних осіб, якої має право вимагати уповноважена особа [3, с. 291]. Зазначимо лише, що суб'єктивне право, перетворюючись із абстрактної можливості на реальне повноваження, тобто набуваючи ознак суб'єктивного права, забезпечується обов'язком. У цьому розумінні міра можливої поведінки суб'єкта права дзеркально відображає міру необхідної поведінки суб'єкта обов'язку, проте остання все ж таки не входить до структури суб'єктивного права.

Названі О.С. Іоффе критерії, застосовані з позицій статичної теорії правоздатності, цілком обґрунтовані, за одним уточненням. Усі характеристики правоздатності мають розглядатися винятково як абстрактна можливість. Якщо повноваження належить визначеній **особі** щодо реально існуючого **об'єкта**, ідеться вже про суб'єктивне право як елемент цивільного правовідношення у правовому механізмі здійснення та захисту суб'єктивних цивільних, спадкових прав. Отже, правоздатність є елементом механізму правового

регулювання цивільних, спадкових правовідносин, а суб'єктивні цивільні права й обов'язки, які належать конкретним суб'єктам, – елементом правового механізму їх здійснення та захисту. Отже, правосуб'єктність як абстрактна правова можливість є передумовою виникнення цивільних (спадкових) правовідносин і елементом механізму їх правового регулювання. У цьому випадку суб'єктивні права розглядаються винятково як елемент цивільних правовідносин, а їх зміст розуміється як дозволена поведінка уповноваженої особи та можливість вимагати певної поведінки від зобов'язаних осіб.

Варто підтримати думку Б.М. Мезріна, що гносеологічному плані щодо визначення правосуб'єктності найбільш обґрунтованим виглядає підхід О.О. Красавчикова, який вважає, що в механізмі правового регулювання потрібно розрізняти низку «взаємопов'язаних і взаємовизначаючих рівнів, на яких розташовується правова матерія за відповідними структурними групами». До «найвищого рівня» традиційно відноситься рівень правових норм, «середнього» – правосуб'єктність і «нижчого» – правовідносини. Розуміючи правовідносини як юридичну форму суспільних відносин, О.О. Красавчиков показав, що суспільні відносини, які розглядаються з погляду механізму правового регулювання як джерело її змісту, та різні їх правові форми (зокрема цивільна правосуб'єктність), знаходяться в стані відносної або статичної, або динамічної. Якщо спробувати об'єднати разом засоби, за допомогою яких здійснюється правове регулювання суспільних відносин певного виду, і виразити в єдиному цілому не лише їх динамічні, але й статичні стани, так само як і моменти (періоди) переходу одного стану в інший, можна отримати іншу, відмітну від традиційної структуру механізму правового регулювання. У такому розрізі вона показує три види елементів (динамічних, перехідних і статичних): правові наслідки, можливості їх настання, правові можливості суб'єктів. Цивільна правосуб'єктність належить до числа правових можливостей [1, с. 189]. Отже, на думку Б.М. Мезріна, правосуб'єктність належить до статичних елементів МПР.

Висновки. Визначення теоретичних засад характеристики правосуб'єктності фізичної особи набуває практичного значення для вирішення питання розмежування правосуб'єктності та суб'єктивних прав, які виникають, змінюються, припиняються та підлягають захисту в разі їх порушення. Спроби визначити спадкові правовідносини як секундарні права, або в інший спо-

сіб позбавити їх значення суб'єктивних прав, не відповідають об'єктивному стану речей, який складається в практиці захисту суб'єктивних спадкових прав. За деякими винятками, такими, як наприклад, захист інтересів зачатого, але ще ненародженого спадкоємця (ч. 1 ст. 1222, ч. 2 ст. 1298 ЦК України), захист у спадковому праві здійснюється саме як захист суб'єктивних спадкових прав. Так само відбувається здійснення суб'єктивних спадкових прав, у першу чергу – права на спадкування. Це зумовлено значенням правосуб'єктності як передумови спадкових правовідносин у МПР і наявністю конкретних суб'єктивних прав особи у правовому механізмі їх здійснення та захисту. Який розуміється як фактичне здійснення та захист суб'єктивних спадкових прав, що відбувається у правореалізаційній та правозастосовній діяльності.

Список літератури

1. Мезрин Б.Н. Место гражданской правосубъектности в механизме правового регулирования / Антология уральской цивилистики. 1925 – 1989: Сборник статей. – М.: Статут, 2001. – 431 с.
2. Андрианов Н.В. Правосубъектность: резоны и ризомы. // Российский ежегодник теории права. № 1 2008 / Под ред. д-ра юрид. наук А.В. Полякова. – СПб.: Юридическая книга, 2009. – 872 с.
3. Иоффе О.С. Избранные труды по гражданскому праву: Из истории цивилистической мысли. Гражданское правоотношение. Критика теории «хозяйственного права». / О.С. Иоффе. – М.: Статут, 2000. – 777 с.
4. Савиньи Ф.К. фон. Система современного римского права: В 8 т. Т. II, Пер. с нем. Г. Жигулина; Под ред. О. Кутателадзе, В. Зубаря. – М.: Статут; Одесса: Центр исследования права им. Савиньи, 2012. – 573 с.
5. Покровский И. А. История римского права. / И.А. Покровский. – СПб.: Летний сад, 1998. – 560 с.
6. Корецкий В.И. Гражданское право и гражданские правоотношения в СССР. / В.И. Корецкий. – Душанбе: Ирфон, 1967. – 128 с.
7. Тарасова А.Е. Правосубъектность граждан. Особенности правосубъектности несовершеннолетних, их проявления в гражданских правоотношениях. / А.Е. Тарасова. – М.: Волтерс Клувер, 2008. – 320 с.
8. Кузнецова Л.Г., Шевченко Я.Н. Гражданско-правовое положение несовершеннолет-

них / Кузнецова Л.Г., Шевченко Я.Н.– М.: Юрид. лит., 1968. – 136 с.

9. Алексеев С.С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве. / С.С. Алексеев. – М. : Юридическая литература, 1966. – 187 с.

10. Мицкевич А.В. Субъекты гражданского права / А.В. Мицкевич. – М.: Госюриздат., 1962. – 211с.

11. Агарков М.М. Обязательство по советскому гражданскому праву. / Агарков М.М. Избранные труды по гражданскому праву. Т. 1. – М.: ЦентрЮрИнфоР, 2002. – 490 с.

12. Братусь С.Н. Субъекты гражданского права / С.Н. Братусь. – М.: Госюриздат, 1950. – 367 с.

Стаття надійшла до редколегії 11 березня 2014 року.

Рекомендована до опублікування у “Віснику” членом редколегії О.В. Гетманцевим.

L.V. Kozlovska

Legal subjective preconditions of hereditary legal relations in mechanism of legal regulation of execution and defence of inheritance right

Summary

The article provides consideration of theoretical issue of civil legal subjectivity, its correlation with legal ability, capability, subjective rights and duties of person. There is critical estimation of approaches concerning definition of legal subjectivity as peculiar types of legal facts. In mechanism of legal regulation of execution and defence of inheritance rights subjectivity is determined as precondition for appearing of inheritance legal relations.

Key words: legal subjectivity, legal ability, capability, subjective right, inheriting.

Л.В. Козловская

Правосубъектные предпосылки наследственных правоотношений в механизме правового регулирования осуществления и защиты наследственных прав

Аннотация

Рассматриваются теоретические вопросы гражданской правосубъектности, её соотношение с правоспособностью, дееспособностью субъективными правами и обязанностями лица. Критически оцениваются подходы к определению правосубъектности в качестве отдельных видов юридических фактов. В механизме правового регулирования осуществления и защиты наследственных прав правосубъектность определяется в качестве предпосылки наследственных правоотношений.

Ключевые слова: правосубъектность, правоспособность, дееспособность, субъективное право, наследование.